

บทที่ 2

บทบาท “การต้อนรับแขกเมือง” ของสตรีไทยสมัยปฏิรูปประเทศ

สมัยปฏิรูปประเทศ หมายถึง ช่วงเวลาที่ชนชั้นนำสยามได้พยายามปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยทัดเทียมอารยประเทศเพื่อเป็นการหลีกเลี่ยงภัยคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชนชั้นนำสยามทำทุกวิถีทางที่จะให้ไทยรอดพ้นจากภัยคุกคามดังกล่าว จึงดำเนินวิเทศนโยบายในการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยในด้านต่างๆ ทั้งการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ กฎหมาย และการศาล รวมถึงพยายามปรับปรุงมาตรฐานการดำเนินชีวิตของคนในสังคมควบคู่ไปด้วย ทั้งนี้เนื่องจากชาวตะวันตกได้วิพากษ์วิจารณ์ขนบธรรมเนียมประเพณีบางประการของไทย ว่าป่าเถื่อนและล้าหลังทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะประเด็นซึ่งเกี่ยวข้องกับบทบาทของสตรีในเรื่องการแต่งกาย การสมาคม และการใช้แรงงาน ฯลฯ ซึ่งมีชนชั้นนำชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามา มองว่าค่านิยมของไทยที่ไม่นิยมให้สตรีออกมามีบทบาททางสังคม โดยเฉพาะในกลุ่มสตรีชั้นสูงนั้น เป็นสิ่งไม่ถูกต้อง และเป็นการไม่ยกย่องให้เกียรติแก่สตรี มีชนชั้นนำมองว่าสถานภาพของสตรีไทยนั้นด้อยกว่าบุรุษ จึงได้พยายามที่จะถ่ายถอดความคิดในเรื่องบทบาทและหน้าที่ของสตรี ที่พวกตนมองว่าเป็นเรื่องของผู้ที่มีวัฒนธรรมให้กับชนชั้นนำสยาม ดังนั้นชนชั้นนำสยามบางส่วนในสมัยปฏิรูปประเทศจึงตอบรับแนวคิดดังกล่าว ทั้งนี้เพราะถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการปรับปรุงปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยตามแบบการดำเนินชีวิตและแนวคิดของชาวตะวันตก ดังนั้นในสมัยปฏิรูปประเทศ สตรีชั้นสูงจึงมีบทบาทร่วมกับบุรุษในการต้อนรับแขกชาวต่างประเทศ

2.1 สตรีไทยสมัยจารีต: ความสัมพันธ์ระหว่างชาย-หญิง

ลักษณะโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมไทยมีส่วนสำคัญในการกำหนดและควบคุมความประพฤติของสตรีในสังคมมาเป็นเวลาช้านาน โดยผ่านกลไกทางสังคมทั้งในลักษณะบังคับและกล่อมเกล้าให้สตรียอมรับ โดยเฉพาะในเรื่องความสัมพันธ์กับบุคคลต่างเพศนั้นถือเป็นข้อห้ามที่สำคัญ และเป็นคำสั่งสอนต่อกันมาจนกลายเป็นจารีตประเพณีและค่านิยมที่สตรีต้องรักษานวลสงวนตัว ลาลูแบร์ ชาวต่างประเทศที่เดินทางเข้ามาในสมัยอยุธยาได้บันทึกถึงเรื่องการคบหาสมาคมระหว่างชายและหญิงชาวสยามไว้ว่า ระบอบประเพณีไม่เปิดโอกาสหรือ

อนุญาตให้หญิงชายได้ทำการสมาคมร่วมกันได้¹ โดยเฉพาะสตรีชั้นสูงซึ่งมีบันทึกไว้ว่า “...จะออกไปข้างไหนไม่ได้เลย นอกจากตามเสด็จพระราชดำเนิน...”² แม้แต่สตรีที่แต่งงานแล้ว ก็จะได้รับอนุญาตให้ออกมาสมาคมเยี่ยมญาติพี่น้องที่ใกล้ชิด หรือทำบุญที่วัดได้เป็นครั้งคราว แต่อย่างไรก็ตามสตรีเหล่านั้นก็ “...มีค้อยที่จะยอมออกไปนอกบ้าน...และเห็นว่า การไปไหนมาไหนคนเดียวเป็นเรื่องน่าอัปยศ...”³

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ก็ได้มีวรรณกรรมต่างๆ ที่แต่งขึ้นเพื่อสั่งสอนสตรีในเรื่องค่านิยม การระวังรักษาตัว การควบคุมความประพฤติ ความสัมพันธ์ระหว่างเพศตรงข้าม⁴ เช่นในเรื่อง สุภาสิตสอนหญิง ที่แต่งโดยสุนทรภู่ ในช่วงปี พ.ศ. 2380 – 2383 ได้มีคำสอนทั้งสำหรับสตรีสูงศักดิ์ และสามัญชนในเรื่องการระวังรักษาตัวเพื่อไม่ให้เป็นที่นินทา และถูกดูถูกเหยียดหยามว่า

...ผู้ใดเกิดเป็นสตรีอันมีศักดิ์	บำรุงรักกายไว้ให้เป็นผล
สงวนงามตามระบอบให้ชอบกล	จึงจะพ้นภัยพานการนินทา
เป็นสาวแสร้งร้ายสวยสะอาด	ก็หมายมาดเหมือนมณีอันมีค่า
มันั้นแต่กร้าวรานร่อยถอยราคา	จะพลอยพานอมหายจากกายนาง... ⁵

และมีบทหนึ่งที่กล่าวถึงสตรีที่ดีว่าจะต้องรักษานวลสงวนตัวและเชื่อฟังปฏิบัติตามคำสั่งสอนของผู้ใหญ่

...จงรักตัวอย่าให้มัวราศีหมอง	ถือทำนองแบบโบราณท่านชานไช
อย่าเอาผิดมาเป็นชอบประกอบใจ	จงอยู่ในโอวาทญาติววงศ์... ⁶

¹ ชิมอง เดอ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 1, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510), หน้า 225.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 448.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 236.

⁴ พัทณี อัยราวงษ์, "จริยศึกษาของสตรีไทยในสุภาสิตสอนหญิงคำกลอน" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 74.

⁵ กรมศิลปากร, สุภาสิตสุนทรภู่ (พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2510), หน้า 85.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 102.

แสดงให้เห็นว่าค่านิยมคำสอนในลักษณะดังกล่าวได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมา เป็น คำสั่งสอนที่สตรีทุกชนชั้นได้รับการปลูกฝังและยึดถือให้เป็นแนวทางในการปฏิบัติตน ในเสภา เรื่องขุนช้างขุนแผนได้สะท้อนให้เห็นภาพของสตรีสมัยจารีต ที่กล่าวถึงการปฏิบัติตนของสตรี ตามธรรมเนียมประเพณีดังกล่าว ดังความตอนหนึ่งของบทสนทนาระหว่างนางแก้วกิริยาที่ได้ กล่าวกับขุนแผนว่า

...ถ้าหม่อมรักฉันแท้ไม่ทอดทิ้ง	อย่าด่วนชิงเชิงงูดไहांงามหน้า
อย่าให้น้องหม่อมองสัถย์ที่สัญญา	เชิญไปว่ากับคุณพ่อแต่พอควร
หม่อมรักฉันไซ้ฉันจักไม่รักตอบ	จะลักลอบกลัวผิดสักพันสวน
รักตัวกลัวอายเสียตายนวล	สุดสงวนอยู่แล้วอยู่วอนเลยฯ... ⁷

นอกจากค่านิยมดังกล่าวจะเป็นตัวกำหนดบทบาทความประพฤติของสตรีในเรื่องการ คบหาสมาคมและความสัมพันธ์กับคนต่างเพศแล้ว ในกฎมณเฑียรบาลยังได้มีบทลงโทษสตรี ชั้นสูงผู้กระทำผิดฝ่าฝืนทำการคบหาสมาคมกับผู้ชายอย่างรุนแรง⁸ ส่วนสตรีชั้นล่างนั้นหากฝ่า ฝืนข้อห้ามดังกล่าวก็จะได้รับการตำหนิจากสังคมเช่นกัน

อย่างไรก็ตามแบบแผนปฏิบัติของสตรีไทยในสังคมแบบจารีตในเรื่องเกี่ยวกับความ สัมพันธ์ระหว่างเพศนั้น ก็แตกต่างกันไปตามสถานภาพทางชนชั้นในสังคมของสตรีผู้นั้น ซึ่งในแต่ละ ชนชั้นก็จะมีวิธีการดำเนินชีวิต ความเป็นอยู่ ฐานะทางเศรษฐกิจ อำนาจและเกียรติยศ ที่ แตกต่างกันไป ซึ่งเป็นปัจจัยในการกำหนดแบบแผนในความสัมพันธ์ระหว่างเพศ

2.1.1 ข้อจำกัดของสตรีชั้นสูงเรื่องการคบหากับคนต่างเพศในสมัยจารีต

สตรีชั้นสูงหรือสตรีชนชั้นผู้ปกครอง ได้แก่สตรีที่มีฐานะชาติกำเนิดอยู่ในกลุ่มของ กษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ราชินิกุลฝ่ายใน รวมไปถึงภรรยาและธิดาของขุนนาง คหบดีผู้มี ฐานะในสังคม โดยที่สตรีชนชั้นผู้ปกครองนี้จะได้รับอภิสิทธิ์ในการยกเว้นในการสักเลกและการ

⁷ กรมศิลปากร, เสภาขุนช้างขุนแผน (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503), หน้า 342.

⁸ บุญยงค์ เกศเทศ, สถานภาพสตรีไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2532), หน้า 257.

ถูกเกณฑ์แรงงานตามระบบศักดินา⁹ หน้าที่หลักของสตรีในกลุ่มนี้ คือการปรนนิบัติรับใช้ผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวดูแลความเป็นอยู่ในครัวเรือนให้เรียบร้อย และไม่ต้องประกอบอาชีพหาเลี้ยงตนเอง “พื้นที่” ของสตรีจึงอยู่ภายในครัวเรือน ความรู้ที่สตรีมีความจำเป็นต้องเรียนรู้คือวิชาที่เกี่ยวข้องกับการดูแลบ้านเรือนและคนในครอบครัว ได้แก่ การประกอบอาหาร การร้อยดอกไม้ การฟ้อนรำขับร้อง เป็นต้น ซึ่งภาพสะท้อนชีวิตของสตรีชนชั้นสูงจะเห็นได้จากงานวรรณกรรมในสมัยจารีต อาทิ สุภาวดีตอนหญิง โอวาทกษัตริย์ ฯลฯ ซึ่งเป็นคำสอนที่เกี่ยวกับหลักการปฏิบัติตนภายหลังการแต่งงาน เพื่อเป็นการรักษาสถานภาพของตนเองและครอบครัว บทบาทที่สำคัญอีกประการที่ถือว่าเป็นภาระหน้าที่ที่สังคมคาดหวังให้สตรีกลุ่มนี้ปฏิบัติคือการเป็นสื่อกลางในการเชื่อมความสัมพันธ์ทางเครือญาติภายใต้ระบบอุปถัมภ์¹⁰ โดยเฉพาะการรักษาอำนาจทางการปกครองไว้ในกลุ่มของตน ดังนั้นโอกาสในการเลือกคู่ครองด้วยตนเองจึงเป็นเรื่องที่จะเกิดขึ้นได้อย่างยากลำบาก เพราะการแต่งงานไม่ได้คำนึงถึงในเรื่องของความรักแต่เป็นเรื่องของรักษาอำนาจทางการปกครองและฐานะทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งแล้วสตรีที่มีชาติกำเนิดในราชสกุลกษัตริย์และเจ้านายนั้น นิยมให้มีการแต่งงานในวงศ์วานสายเลือดเดียวกัน หรือผู้ที่อยู่ในสถานภาพที่ทัดเทียมกัน ทั้งนี้เพื่อเป็นการรักษาความสัมพันธ์ทางอำนาจและการได้คู่สมรสที่มีฐานะทางสังคมที่เหมาะสมทัดเทียมกัน หากได้คู่สมรสที่ไม่มีความเหมาะสมถือว่าเป็นความเสื่อมเสียของวงศ์ตระกูล

ตัวอย่าง ชนชั้นสูงที่อาศัยสตรีเป็นสื่อกลางในการสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติเพื่อรักษาอำนาจของกลุ่ม คือ กลุ่มเจ้านายและขุนนางในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชนั้น ภายหลังที่ทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์แล้ว ทรงสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับกลุ่มขุนนางที่มีความใกล้ชิดโดยการแต่งตั้งสตรีชั้นสูงในราชสกุลสำคัญๆ ขึ้นเป็นพระสนม โดยเฉพาะสตรีชั้นสูงที่มาจากสกุลขุนนาง

⁹ ปิยนาด นุนนาค และมรรยาท กิจสุวรรณ, การวิเคราะห์ค่านิยมและบรรทัดฐานของสังคมไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394) : ระบบเครือญาติการแต่งงานและครอบครัว(กรุงเทพมหานคร : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2526),หน้า 44.

¹⁰ พรศิริ บุรณเขตต์, “นางใน : ชีวิตทางสังคมและบทบาทในสังคมไทยสมัยรัชกาลที่ 5” (วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล สาขาวิชาสังคมวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , 2540), หน้า 214.

และสกุลเครือญาติของสกุลขุนนาค¹¹ เช่น มีการแต่งตั้งธิดาของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาบดี เจ้าพระยานครศรีธรรมราชขึ้นเป็นเจ้าจอม นอกจากนี้ยังมีการรับเจ้านายสตรีจากประเทศข้างเคียง เช่น เจ้าหญิงทองสุก ราชธิดาของพระเจ้าอินทวงศ์เจ้านครเวียงจันทน์ขึ้นเป็นพระสนมด้วย เช่นกัน¹² ซึ่งธรรมเนียมเช่นนี้ก็มีสะท้อนให้เห็นในวรรณคดีเช่นกัน

ตัวอย่างจาก วรรณคดีเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน กรณีของ “นางสร้อยฟ้า” บุตรีของเจ้าเมืองประเทศราช ซึ่งบิดาตั้งใจถวายให้เป็นบาทบริจาริกาของพระพันวษา กษัตริย์ผู้ปกครองอยุธยาหรือในเรื่องอื่นนั้นก็แสดงให้เห็นถึงความนิยมในการแต่งงานเฉพาะกลุ่มเครือญาติสนิท¹³ และการมีประเพณีรับพระราชธิดาของกษัตริย์เมืองต่างๆ ที่ได้เป็นเมืองขึ้นมาเป็นพระชายาทำให้เกิดธรรมเนียมที่ว่า การมีภรรยาหลายคนเป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นอำนาจและบารมีของกษัตริย์ และ ขุนนาง¹⁴

เหตุผลดังกล่าวมาข้างต้นทำให้ทราบว่าทำไมสตรีชั้นสูงของไทยในสมัยจารีตจึงได้ถูกสงวนบทบาทในการคบหาสมาคมและถูกจำกัดบริเวณให้อยู่ในเขตหรือที่รโหฐาน ดังที่สังฆราชปาเลกัวซ์ ได้บันทึกสภาพความเป็นอยู่ของเจ้านายฝ่ายหญิงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไว้ว่า

...พระราชธิดาของพระมหากษัตริย์และเจ้าหญิงทุกพระองค์ อยู่ในสภาพคล้ายถูกเก็บพระองค์และทำการสมรสมิได้อีกด้วย...¹⁵

ดังนั้นจึงเกิดธรรมเนียมการปฏิบัติ เพื่อที่จะเตรียมความพร้อมให้แก่สตรีชั้นสูงก่อนที่จะเข้าสู่การแต่งงานเพื่อเป็นการสร้างความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ โดยนิยมส่งสตรีเข้าไปศึกษาหาความรู้ตามแบบกุลสตรีที่เพียบพร้อมในพระบรมมหาราชวังฝ่ายใน เพราะถือว่าพระบรมมหาราชวังฝ่ายในเป็นแหล่งรวมวิทยาการความรู้และความทันสมัย ที่สตรีสมควรจะได้

¹¹ ปิยนาท บุนนาค และมรรยาท กิจสุวรรณ, การวิเคราะห์ค่านิยมและบรรทัดฐานของสังคมไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394) : ระบบเครือญาติ การแต่งงาน และครอบครัว, หน้า 213.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 210 - 212.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42 - 44.

¹⁴ สังฆราชปาเลกัวซ์, เล่าเรื่องเมืองไทย, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, หน้า 311.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

เรียนรู้ และเมื่อถึงเวลาอันสมควรบรรดาเจ้านายที่ตนเองได้สังกัดอยู่ก็จะเป็นผู้คัดเลือกคู่ครองที่มีความเหมาะสมให้ หรือบางรายอาจได้รับการสนับสนุนให้เป็นเจ้าจอมหม่อมห้าม ทั้งนี้เพราะเหตุผลทางการเมืองจึงทำให้ชนชั้นสูงทั้งหลายต่างพากันส่งบุตรสาวของตนเข้ามาอยู่ในวัง เพื่อสนับสนุนโอกาสทางอำนาจของตน¹⁶ ดังตัวอย่างของเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ได้ส่งหลานสาว คือ คุณแพ บุนนาค เข้าไปอยู่กับเจ้าจอมมารดาเที่ยง พระสนมเอกในรัชกาลที่ 4 โดยให้เหตุผลกับเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วอน บุนนาค) บิดาของคุณแพว่า

...วงศ์สกุลของเราเคยมีลูกผู้หญิงได้ถวายเข้ารับราชการฝ่าย
ใน สืบมาทุกชั้น ทั้งในวังหลวงวังหน้าทุกแผ่นดิน...¹⁷

ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ขอคุณแพ บุนนาค ให้กับสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนพิณิตประชนาถ (รัชกาลที่ 5)

จะเห็นได้ว่า คนทั่วไปในสังคมจะไม่ค่อยมีโอกาสได้พบเห็นสตรีชั้นสูงเหล่านี้ออกมาสมาคมกับบุคคลภายนอกได้โดยอิสระเสรี ถ้าออกมาก็จะมีได้อยู่แต่เพียงลำพัง มักมีพี่เลี้ยงหรือบริวารห้อมล้อม ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้เกิดคำครหาขึ้นมาไปในทางที่เสื่อมเสีย¹⁸ ดังนั้นในงานวรรณกรรมจึงปรากฏว่า หญิงสาวชั้นสูงมักจะมีพี่เลี้ยงส่วนตัวคอยรับใช้ใกล้ชิดตลอดเวลาเพื่อเป็นการป้องกันมิให้ผู้ใดเข้าถึงตัว หรือทำการคบหาสมาคมกับเพศตรงข้ามได้โดยอิสระเสรี¹⁹ เช่น ในงานวรรณกรรมเรื่องอิเหนา นางบุษบา ก็จะมีพี่เลี้ยงถึง 4 คน แม้แต่วรรณกรรมชาวบ้านอย่างขุนช้างขุนแผน เมื่อพูดถึงนางสร้อยฟ้า ธิดาเจ้าเมืองประเทศราชก็มีพี่เลี้ยงชื่อนาง

¹⁶ ลำพวรรณ น่วมบุญลือ, "สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์" (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 103.

¹⁷ กิติพงษ์ วิโรจน์ธรรมกุล, "ย้อนตำนานรักพระพุทธเจ้าหลวง," กรุงเทพธุรกิจ (จุดประกาย) (1 มีนาคม 2543): 5. และ พรศิริ บุรณเขตต์, "นางโน: ชีวิตทางสังคมและบทบาทในสังคมไทยสมัยรัชกาลที่ 5" (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540), หน้า 117.

¹⁸ ลำพวรรณ น่วมบุญลือ, "สิทธิหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์", หน้า 15.

¹⁹ บุญยงค์ เกศเทศ, สถานภาพสตรีไทย, หน้า 279.

แม้คอยติดตาม เป็นต้น และโอกาสของสตรีในราชนิเวศที่จะออกมานอกเขตพระราชฐานเพื่อพบปะกับบุคคลภายนอกจึงเป็นสิ่งที่กระทำได้อย่างแทบจะไม่มีโอกาสเลย ยกเว้นแต่การตามเสด็จซึ่งก็จะมีกำนันมาห้ามมิให้บุคคลภายนอกได้พบเห็น²⁰

การพบปะสมาคมของสตรีชั้นสูงในสมัยจารีต จึงเป็นการพบปะพูดคุยกับคนเพศเดียวกัน สตรีที่แต่งงานแล้วจะมีโอกาสสังคมภายนอกบ้านได้มากกว่าสตรีที่ยังไม่ได้ผ่านการแต่งงาน การพบปะพูดคุยกับเพศตรงข้ามจะกระทำได้อย่างสมควรก็ต่อเมื่อเป็นญาติสนิท และพี่น้องที่ใกล้ชิด ซึ่งโอกาสที่จะพบปะกันก็จะเป็นในงานพระราชพิธี งานแต่งงาน งานศพ หรืองานบุญที่จัดขึ้นที่วัด

บาทหลวง เดอซัวซี อุปทูตฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้บันทึกบทบาทการเข้าสมาคมของสตรีชั้นสูงว่าเป็นการสมาคมกันภายในกลุ่มสตรีเท่านั้น เช่นกรมหลวงโยธาเทพ พระราชธิดาของสมเด็จพระนารายณ์ที่ "...เสด็จออกขุนนางในเวลาเช้าและเย็นทุกวัน ให้แต่ภรรยาขุนนางผู้ใหญ่เข้าไปเฝ้า..."²¹ ซึ่งกรณีของกรมหลวงโยธาเทพนี้ เป็นเพียงตัวอย่างเดียวที่มีการบันทึกถึงรูปแบบการเข้าเฝ้าของเจ้านายฝ่ายหญิงไว้ในสมัยกรุงศรีอยุธยา

นอกจากนี้พฤติกรรมและบทบาทการพบปะคบหาผู้คนของสตรีชั้นสูงในสมัยจารีต ยังถูกควบคุมด้วยกฎมณเฑียรบาล เช่น จากกฎมณเฑียรบาลในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่มีบทบัญญัติการลงโทษสำหรับสตรีชั้นสูง หากประพฤติดูหมิ่นเรื่องขู้สาวทั้งกับเพศเดียวกันและเพศตรงข้ามไว้หลายมาตรา เช่นผู้ที่ลอบเป็นชู้กับพระสนมว่า "อนึ่งผู้ใดทำชู้ด้วยชะแม่พระสนมให้ฆ่าผู้นั้นเสียสามวันจึงให้ตายสวนผู้หญิงให้ฆ่าเสียด้วย" หรือแม้แต่สาวใช้ในพระราชสำนักก็มีบทลงโทษด้วยเช่นกัน "อนึ่งผู้ใดเจรจาด้วยสาวใช้ฝ่ายในยุคมือถือือบ่า ผู้หญิงร้องแรกประกาศหยิกข่วน ให้สักเลขผู้ชายลงหน้าข้าง ถ้าผู้หญิงลงด้วยกันให้ทวนด้วยลวดหนังกี่สิบทีแล้วให้ประจานอย่าให้เข้าวังเลย" นอกจากนี้ยังมีบทลงโทษกรณีผู้หญิงที่มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนทางเพศว่า "อนึ่งสนมกำนัลคบหญิงหนึ่งกัน ทำดูชชายเปนชู้เมียกัน ให้ลง

²⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเรื่องของเสด็จอภิปดีฝ่ายใน (พิมพ์ในวันประสูติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุประดิษฯ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี พระชนมายุครบ 90 พรรษา ,วันที่ 13 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2497), หน้า 32-33.

²¹ อับเบ เดอ ซัวซี, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่สยามในปี ค.ศ. 1685-1686, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2516), หน้า 221-422.

โทษด้วยลวดหนังห้าสิบที ศักคอประจานรอบพระราชวัง ทีหนึ่งให้เอาเป็นชาวสติงทีหนึ่งให้แก่พระเจ้าลูกเธอ” ส่วนชายและหญิงที่รู้กฎระเบียบของในพระราชสำนักแล้วยังทำการล่วงละเมิดอยู่ถ้าเป็นผู้หญิงนั้นมีโทษสถานหนักถึงขั้นประหารชีวิต กล่าวคือ “อนึ่งชายหญิงเจรจาด้วยกันในวังยอมทำชู้กันไซ้ให้ตีด้วยไม้หวายยี่สิบทีถ้าผู้ชายชาววังให้ตีด้วยลวดหนังห้าสิบทีถ้าผู้หญิงในวังให้ฆ่าเสีย”²²

จะเห็นได้ว่าสตรีชั้นสูงมีข้อจำกัดบทบาทในการเข้าสมาคมอย่างมากเพราะมีปัจจัยในทางการเมืองและการรักษาอำนาจทางชนชั้นเข้ามาเกี่ยวข้อง

2.1.2 บทบาทการคบหาคนต่างเพศของสตรีสามัญชน

สตรีสามัญชนหรือสตรีชนชั้นผู้ถูกปกครอง คือสตรีที่มีฐานะและชาติกำเนิดเป็นสามัญชนหมายถึง โพรและทาส ซึ่งชนชั้นนี้ต้องถูกเกณฑ์แรงงานเพื่อรับใช้หลวงและมูลนายโดยเฉพาะโพรชายซึ่งต้องถูกเกณฑ์แรงงานแบบเข้าเดือนออกเดือน ทำให้ไม่มีเวลาในการประกอบอาชีพในภาคเกษตรกรรมอย่างเต็มที่ ผู้หญิงในชนชั้นนี้จึงต้องรับหน้าที่สำคัญในการเป็นแรงงานในการผลิต แต่ก็มีผู้หญิงบางส่วนที่ถูกเกณฑ์แรงงานในลักษณะเดียวกันกับโพรชาย²³ จากเอกสารชาวต่างประเทศ นิโกลาส์ แชรแวงส ที่เดินทางเข้ามาในสยามในสมัยอยุธยาได้บันทึกสภาพชีวิตความเป็นอยู่และบทบาทการทำงานของผู้หญิงชั้นล่าง ว่าต้องทำการเพาะปลูก เลี้ยงลูกและหุงหาอาหารและยังต้องปั่นด้ายและทอผ้าเพื่อ “...ทำเป็นผ้าถุงของสามีและเครื่องนุ่งห่มของตนเอง...”²⁴

ปิยนาด บุนนาคได้ศึกษาจากกฎหมายตราสามดวงพบว่าใน “พระไอยการบานแผนก” ระบุไว้ว่ามีผู้หญิงอยู่ในฐานะโพรมาตั้งแต่กำเนิด โดยจะถูกแบ่งเป็นลูกหมู่ขึ้นสังกัดตามบิดามารดาเมื่ออายุ 9 ปี นอกจากนี้พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนได้ระบุศักดินาของโพรหญิงไว้

²² กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง(กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดอุดมศึกษาการพิมพ์, 2521), หน้า 57-59.

²³ ปิยนาด บุนนาค และมรรยาท กิจสุวรรณ, การวิเคราะห์ค่านิยมและบรรทัดฐานของสังคมไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394) : ระบบเครือญาติ การแต่งงาน และครอบครัว, หน้า 164.

²⁴ นิโกลาส์ แชรแวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506), หน้า 117.

ว่า หญิงตกน้ำ หญิงตื่นคลัง หญิงหามวอ ถือศักดิ์นา 20 หญิงไพร่ราบถือศักดิ์นา²⁵ บทบาทของไพร่หญิงเกณฑ์แรงงานเหล่านี้ คงถูกจำกัดอยู่เฉพาะในพระบรมมหาราชวังหรือตามวังของเจ้านายชั้นสูงหรือเป็นไพร่ขึ้นสังกัดกรมกองบางแห่ง แต่ไพร่หญิงเหล่านี้ก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งในสังคมเท่านั้นเพราะในสังคมไทยสมัยจารีตเมื่อผู้ชายถูกเกณฑ์แรงงานในการเข้าเวรแล้ว กำลังสำคัญในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพภาคเกษตรกรรมจึงต้องใช้แรงงานของผู้หญิงเป็นส่วนใหญ่

บทบาทของสตรีชั้นล่างในการใช้แรงงานในภาคเกษตรกรรมทำให้สตรีชั้นล่างมีโอกาสพบปะพูดคุยกับคนต่างเพศได้โดยอิสระมากกว่าสตรีชั้นสูง ดังจะเห็นได้จากข้อสังเกตในบันทึกของ ลาลูแบร์ ชาวต่างประเทศที่เดินทางเข้ามาในสมัยกรุงศรีอยุธยาว่า สตรีสามัญชนนั้นมีโอกาสในการสมาคมกับเพศตรงข้ามมากกว่าสตรีชั้นสูง โดยเฉพาะในเทศกาลงานบุญประเพณีต่างๆ ซึ่งมี วัด เป็นศูนย์กลาง²⁶

ดวงทอง เหล่าวรรณะกุล ได้ทำการศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ของหญิงสามัญชนในสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 ว่ามีอิสระในการดำเนินชีวิตและประกอบอาชีพมากกว่าชนชั้นสูง แต่ผู้หญิงชั้นล่างก็มีหน้าที่ในการหารายได้เป็นตัวเงินให้กับครอบครัว และต่อมาผู้หญิงชั้นนี้ก็มียุทธศาสตร์ในการค้าขายในสังคมด้วย²⁷ งานเขียนร่วมสมัยในสมัยจารีตก็แสดงให้เห็นภาพวิถีการดำเนินชีวิตของสตรีสามัญชนที่มีส่วนสำคัญในการหาเลี้ยงและดูแลครอบครัว ดังจะเห็นได้จากงานประพันธ์ประเภทนิราศต่างๆ ของสุนทรภู่ เช่น นิราศพระบาท นิราศเมืองแกลง งานเหล่านี้สะท้อนภาพการใช้แรงงานของผู้หญิงสามัญชนในการประกอบอาชีพเพื่อการดำรงชีวิตและอีกในสถานะหนึ่งคือผู้ผลิตทางสังคม

วิถีชีวิตของสตรีชั้นล่างจะแตกต่างจากผู้หญิงที่มีชาติกำเนิดในชนชั้นสูงอย่างเห็นได้ชัด ผู้หญิงเหล่านี้ต้องประกอบอาชีพในการเลี้ยงดูตนเองและครอบครัว ในขณะที่ผู้หญิงกลุ่มแรกไม่ต้องทำงานเพื่อเลี้ยงชีพ อาชีพของผู้หญิงชั้นล่างที่ปรากฏพบในงานนิราศมีอาทิเช่น ชาวนา

²⁵ ปิยนาค บุณนาค และมรรยาท กิจสุวรรณ, การวิเคราะห์ค่านิยมและบรรทัดฐานของสังคมไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394) : ระบบเครือญาติ การแต่งงาน และครอบครัว, หน้า 165.

²⁶ ซีมอง เดอ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 1, หน้า 448

²⁷ ดวงทอง เหล่าวรรณะกุล, "ผู้หญิงสามัญชนในเมืองแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาสมัยรัชกาลที่ 3-5" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทสาขามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2539), หน้า 95.

ชาวสวน ชาวประมง แม่ค้า เกือบของป่าชาย ฯลฯ สุนทรภู่ได้บรรยายถึงภาพผู้หญิงสามัญชนที่ทำการค้าระหว่างเดินทางไปประยงค์ว่ามีแม่ค้าสาว ๆ มานั่งขายอาหารทะเลในตลาด ว่า

...สองแถวแนวถนนคนสะพรั่ง	บ้างยืนบ้างนั่งร้านประสานเสียง
ดูรูปร่างนางบรรดาแม่ค้าเคียง	เห็นเกลี้ยงเกลี้ยงกลองแก้งเป็นอย่างกลาง
ขายหอยแครงแมงกู่กับปูม้า	หมึกแมงดาหอยดองรองกระถาง... ²⁸

ส่วนทางด้านชายฝั่งทะเลตะวันตกก็มีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของผู้หญิงสามัญไม่ต่างกัน กล่าวคือ

...ถึงแม่กลองสองฝั่งเข้าตั้งบ้าน	นำสำราญเรือนเรือดูเหลือหลาย
บ้างย่างปลาเข้าเคียงเรียงเรียงราย	ดูุ่นวายวิ่งไขว่กันใหญ่่น้อย
ขายสำเร็จเปิดไถ่ทั้งไข่พอก	กระเบนบอกปลาทุ้ทั้งปูหอย
ลูกค้ารับนับกันเป็นพันร้อย	ปลาเล็กน้อยขมงโครยโกยกระบุง
นางแม่ค้าปลาเค็มก็เต็มสวาย	กำไรรวยรวมประจบจนครบถุง
บ้างเหน็บท้องป้องปุยตุ้ยตุ้ยตุง	ต่างบำรุงรูปร่างสำอางตา... ²⁹

นอกจากเป็นแรงงานสำคัญในระบบการผลิตหารายได้จนเจือครอบครัวแล้วในเรื่องของการดูแลบ้านเรือนและการเอาใจใส่สมาชิกในครัวเรือนหญิงสามัญชนก็ต้องปฏิบัติเช่นเดียวกัน แต่มิได้พิถีพิถันอย่างสตรีชนชั้นสูงเพราะมีข้อจำกัดด้วยเวลาที่ต้องใช้ในการทำมาหากิน ดังนั้นในงานของสุนทรภู่ จึงเห็นภาพของผู้หญิงชาวบ้านที่ขาดความเอาใจใส่ดูแลในเรื่องเครื่องแต่งกาย ผมเผ้ายุ่งเหยิง เนื้อตัวดำสกปรกไม่มีกลิ่นหอมอย่างสาวชาววังว่า

ถึงทับนางวังเวงฤทัยวับ	เห็นแต่ทับชานาอยู่อาศัย
นางชานาก็ไม่น่าจะชื่นใจ	คราบขี้โคลคร่ำคร่ำดั่งทาศราม
อันนางโนนคราถึงทาสี	ดึกว่านางทางนี้สักสองสาม
ไอ้พลัดพรากจากบุรีแล้วสิ้นงาม	ยังคิดความขวัญหายเสียตายกรุง ³⁰

²⁸ สุนทรภู่, ประชุมนิราศสุนทรภู่ (พระนคร: ม.ป.ท., 2523), หน้า 40.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 176 -177.

³⁰ สุนทรภู่, ประชุมนิราศสุนทรภู่: หน้า 32.

และผู้หญิงบางคนก็มีบทบาทในออกมาจับแขนบปะผู้คนต่างๆ ร่วมกับสามีว่า

...นางบ้านนอกคอกนาหน้าตาดีน จะนั่งยืนเคียงข้างไม่ห่างผัว
ห่มแพรสีสองชั้นดูพันพัว ต่างแต่งตัวเต็มประดาทุกนารี...³¹

ผู้หญิงสามัญชนจะสามารถทำการคบค้าสมาคมกับบุคคลต่างๆ ได้ง่าย แต่เป็นการสมาคมในลักษณะการทำงานร่วมกัน โดยเฉพาะในสังคมเกษตรกรรมที่ต้องใช้แรงงานทั้งชายและหญิงมาร่วมมือกันทำงานเพื่อแข่งกับเวลา อาทิเช่นในการทำนาซึ่งเห็นได้จากประเพณีในการลงแขกเกี่ยวข้าวหรือการนวดข้าว การทำไร่ ซึ่งในงานวรรณกรรมเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนได้บรรยายภาพการทำงานของหนุ่มสาวที่ต้องใช้แรงงานร่วมกันในไร่ฝักไว้ว่า

...หนุ่มสาวบ่าวหลามตามเป็นพรวน ไปรดพรวนผักผลทุกต้นไป
เอาจอบเจาะเจาะซึ่งเป็นร่องน้ำ แล้วปลูกทำหอห้องไว้กลางไร่...³²

นอกจากนี้สมัยต้นรัตนโกสินทร์ซึ่งเป็นช่วงที่เศรษฐกิจการค้าของรัฐรุ่งเรือง การขยายตัวทางการค้าเปิดโอกาสให้ผู้หญิงที่เป็นแม่ค้าได้เข้ามาสู่ระบบการค้าเสรี ผู้หญิงสามัญชนจึงมีอิสระในการดำเนินชีวิตมากกว่าผู้หญิงที่อยู่ในชนชั้นผู้ปกครอง ซึ่งจะเห็นได้ว่างานวรรณกรรมของคนร่วมสมัยอย่างสุนทรภู่ ได้บรรยายถึงสภาพตลาดตามหัวเมืองต่างๆ ว่าพบผู้หญิงที่ออกมาเป็นแม่ค้ามากกว่าผู้ชาย ซึ่งโอกาสทางการค้าทำให้สตรีสามัญชนมีการสมาคมกับเพศตรงข้ามได้มากกว่า และนำไปสู่โอกาสในการเลือกคู่ครอง ในเรื่องธรรมเนียมการเลือกคู่ครองอย่างเสรีนั้นถือว่าเป็นวัฒนธรรมและธรรมเนียมใหม่³³

จอห์น ครอบว์ฟอร์ด ทูตชาวอังกฤษที่เดินทางเข้ามาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้บันทึกสภาพความเป็นอยู่ของผู้หญิงสามัญชนที่พบเห็นไว้ว่าไม่มีความละเอียดต่อการแสดงตัวในที่ชุมชนและมีความสนิทสนมกันมากระหว่างเพศตรงข้าม และวัดก็เป็นสถานที่ๆ หนุ่มสาวมักแสดง

³¹ สุนทรภู่, พระอภัยมณี (ม.ป.ท., 2499), หน้า 112.

³² กรมศิลปากร, เสภาขุนช้างขุนแผน, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503), หน้า 289.

³³ นิธิ เอียวศรีวงศ์. "วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์," ใน ปากไก่และใบเรือ (กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์, 2538), หน้า 233.

ความรักต่อกัน รวมถึงการสักรอบได้เสียกันก่อนแต่งงานหรือพากันหนีได้เป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งในสังคมของชนชั้นล่าง³⁴

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าโอกาสในการคบหาสมาคมกับเพศตรงข้ามของสตรีในสมัยจารีตนั้น จึงอยู่ที่สถานภาพทางชนชั้นของสตรีเป็นตัวกำหนดบทบาท ซึ่งจะเห็นได้ว่าสตรีที่อยู่ในชนชั้นสูง จะถูกจำกัดบทบาทมากกว่าสตรีชั้นล่าง เพราะมีเหตุผลทางการเมือง การรักษาอำนาจทางชนชั้นเข้ามาเกี่ยวข้อง ในขณะที่สตรีชั้นล่างไม่ต้องระวังในเรื่องดังกล่าว แต่มีความจำเป็นในการที่ต้องใช้แรงงานและกำลังคนในการทำงานแข่งกับเวลา ดังนั้นโอกาสในการทำงานจึงทำให้มีโอกาสในการสมาคมพบปะกับเพศตรงข้ามมากกว่า

อย่างไรก็ตามสตรีในสมัยจารีตก็ไม่มีบทบาทในการสมาคมต้อนรับแขกอย่างเด่นชัด เห็นได้จากงานวรรณกรรมที่สะท้อนภาพทางสังคมว่าแม้แต่สตรีที่แต่งงานแล้วก็ยังเก็บตัวไม่ทำการสมาคมกับเพศตรงข้าม เช่น ในวรรณกรรมเรื่อง “สี่แผ่นดิน” แม่ชั้น ซึ่งเป็นภรรยาของขุนนางชั้นสูงในปลายสมัยจารีต ก็พอใจในบทบาทของตนในการเตรียมอาหาร หมากพลู บุหรี่ให้กับสามี เมื่อเวลาที่สามีมีเพื่อนมาร่วมสนทนาที่บ้าน “...แม่ชั้นก็จะเก็บตัวอยู่ในบ้านไม่ออกมาร่วมวงสนทนา...”³⁵

ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากขนบธรรมเนียมประเพณีและข้อห้ามทางสังคมที่สั่งสอนให้ผู้หญิงเห็นความสำคัญในเรื่องการรักษานวลสงวนตัว การระวังตัวในการคบคนต่างเพศ³⁶ โดยเฉพาะสตรีรุ่นสาวนั้นต้องระวังไม่ให้ชายถูกเนื้อต้องตัวได้ และสตรีที่แต่งงานแล้วก็ต้องซื่อสัตย์ต่อสามี ดังนั้นเพื่อหลีกเลี่ยงความประทุษร้ายและคำครหาที่อาจเกิดขึ้นได้ สตรีจึงไม่นิยมการคบหาสมาคมกับเพศตรงข้ามโดยเฉพาะอย่างยิ่งตามลำพังสองต่อสองในที่ริหฐาน ดังนั้นจะเห็นว่าสตรีสมัยจารีตไม่มีโอกาสในการต้อนรับแขก มีหน้าที่เพียงตระเตรียมอาหาร ที่หลับนอนไว้ให้แขกที่มาเยือน สตรีในสมัยจารีตสามารถต้อนรับแขกได้เฉพาะญาติพี่น้องที่สนิทกันเท่านั้น

นับตั้งแต่ปลายสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจากการที่สยามติดต่อกับต่างประเทศมากขึ้น การอนุญาตให้มีชนชั้นนารีเข้ามาเผยแพร่ศาสนา และการเปิดประเทศทางการค้าในเวลาต่อมา ทำให้ชาวต่างประเทศจำนวนมากที่เดินทางเข้ามาได้พบเห็นประเพณีที่เข้มงวดของสยามที่

³⁴ The Crawford Papers, 1967: p.115 อ้างถึงใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรม กระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์,” ใน ปากไก่และใบเรือ, หน้า 222.

³⁵ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, สี่แผ่นดิน เล่ม 1 (พระนคร: โรงพิมพ์สยามรัฐ, 2523), หน้า 169.

³⁶ บุญยงค์ เกศเทศ, สถานภาพสตรีไทย, หน้า 287.

ทำให้สตรีสยามขาดอิสระในการออกสู่สังคมภายนอก ทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ถึงสถานะที่สตรีสยามถูกกีดกันในเรื่องดังกล่าว ดังนั้นชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามาในช่วงระยะเวลาดังกล่าว จึงมีความต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาทของสตรีสยามตามแบบธรรมเนียมสังคมที่พวกตนปฏิบัติ ซึ่งในขณะนั้นสังคมตะวันตกเรียกมาตรฐานรูปแบบการดำเนินชีวิตในช่วงระยะเวลาดังกล่าวว่า “มาตรฐานสังคมแบบวิคตอเรียน”(Victorianism)³⁷

2.2 สตรีในค่านิยมแบบวิคตอเรียน (VICTORIAN)

ชาวตะวันตกที่เข้ามาในสังคมไทยตอนปลายสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีความพยายามอย่างยิ่งในการเผยแพร่ทัศนคติเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อสตรี ในฐานะที่ตนเป็นส่วนหนึ่งของอารยธรรมที่เหนือกว่าจากตะวันตก และพยายามที่จะถ่ายทอดรูปแบบและวิธีการปฏิบัติต่อผู้หญิงโดยผ่านชนชั้นสูงของสยาม³⁸ สาเหตุที่ชาวตะวันตกในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ได้มีความพยายามที่จะให้เกิดมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปฏิบัติต่อสตรีและให้ความสำคัญในเรื่องบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงนั้น เนื่องมาจากยุโรปในศตวรรษที่ 19 นี้ ได้มีการเปลี่ยนแปลงแนวคิดในเรื่องเกี่ยวกับชีวิตครอบครัว ศีลธรรมทางเพศและมารยาททางสังคม อันเนื่องมาจากชนชั้นกลางที่ประสบความสำเร็จในอาชีพจากการค้าและการอุตสาหกรรมได้พยายามสร้างและกำหนดค่านิยมของสังคมในยุคนั้น ซึ่งกลายเป็นลักษณะที่เรียกว่ามาตรฐานสังคมแบบวิคตอเรียน (Victorianism)³⁹ หรือเรียกว่า “ค่านิยมแบบวิคตอเรียน”⁴⁰ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวได้แพร่กระจายอย่างรวดเร็วจากประเทศอังกฤษไปทั่วทั้งทวีปยุโรปและอเมริกา

ค่านิยมแบบวิคตอเรียน พัฒนาขึ้นจากสังคมอังกฤษในช่วงการปฏิวัติอุตสาหกรรม โดยการเกิดชนชั้นกลางผู้ร่ำรวยทางเศรษฐกิจในสังคมเมือง ได้สร้างบรรทัดฐานการครองชีพใหม่ๆ

³⁷ ชาคริต ชุ่มวัฒนะ, “ผู้หญิงของผู้ชายสมัยวิคตอเรียน,” วารสารอักษรศาสตร์ 20, 2 (กรกฎาคม 2531): 2.

³⁸ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ (กรุงเทพมหานคร: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), หน้า 16.

³⁹ ชาคริต ชุ่มวัฒนะ, “ผู้หญิงของผู้ชายสมัยวิคตอเรียน,” วารสารอักษรศาสตร์ 20, 2 (กรกฎาคม 2531): 2.

⁴⁰ Deborah Garham, The Victorian Girl and the Feminine Ideal (London: Groom Helm, 2525), p.8 อ้างถึงในสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ, หน้า 14.

ขึ้นเพื่อให้ชนชั้นสูง และชนชั้นต่ำยอมรับ ผู้ชายแบบวิกตอเรียนจะมีความสุภาพเรียบร้อย มีเมตตา มีความสง่างาม น่าเคารพนับถือ ขยันขันแข็ง และเคร่งครัดในศีลธรรม โดยไม่นิยมที่จะเลี้ยงดูนางบำเรอ ซึ่งสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในราชสำนักในสมัยของพระนางเจ้าวิกตอเรียและเจ้าชายอัลเบิร์ต ที่พยายามลบภาพความฟุ่มเฟือย และการหย่อนศีลธรรมในแวดวงราชสำนักได้สำเร็จ โดยแสดงพระองค์เป็นคู่สามีภรรยาที่น่ายกย่อง แวดล้อมไปด้วยโอรสและธิดา เป็นครอบครัวที่อบอุ่น ซึ่งได้กลายเป็นแบบอย่างที่ดีให้ชนชั้นกลางนำมาปฏิบัติ เพื่อสร้างเอกลักษณ์ให้กับชนชั้น (class) ของตนเอง⁴¹

ในขณะที่ผู้หญิงตามค่านิยมแบบวิกตอเรียนนั้นถูกกำหนดให้เป็นเพศที่มีร่างกายและจิตใจอ่อนแอ จึงไม่ควรทำงานหนักที่จะกระทบกระเทือนร่างกายอันบอบบางและไม่ควรได้รับการทารุณทั้งทางร่างกายและจิตใจ ต้องเป็นผู้หญิงที่เรียบร้อย และเคร่งครัดศีลธรรม⁴² ดังนั้นบทบาททางการเมือง ธุรกิจและอาชีพที่ต้องใช้ความชำนาญเฉพาะและการทำงานนอกบ้านถูกกำหนดให้เป็นของผู้ชาย ในขณะที่สังคมคาดหวังให้ผู้หญิงรับบทบาทและหน้าที่ในครอบครัวในฐานะแม่เพื่อการสืบทอดเผ่าพันธุ์และเลี้ยงดูเอาใจใส่เด็ก⁴³

นอกจากนี้สังคมตะวันตกสมัยวิกตอเรียน ยังได้สร้างค่านิยมและกิจกรรมที่จะนำไปสู่การเพิ่มคุณค่าให้แก่ผู้หญิง โดยสมควรที่จะได้รับการปกป้องคุ้มครอง ไม่ว่าจะเป็นค่านิยมในเรื่องการแต่งกายที่ปกปิดมิดชิด ค่านิยมที่สามีต้องแสดงความรักและให้เกียรติแก่ภรรยา อีกทั้งต้องยึดมั่นในการมีภรรยาคนเดียว การส่งเสริมให้สตรีได้รับการศึกษาโดยส่งเข้าโรงเรียนอบรมวิธีใช้ชีวิตของชนชั้นผู้ดีที่เรียกว่า Finishing School⁴⁴ ซึ่งสิ่งที่ผู้หญิงได้เรียนคือการขับร้อง เล่นเปียโน บัลเลต ดีเทนนิส ซี่มา บุคลิกภาพ การพูด การควบคุมอารมณ์และความประพฤติมิให้แสดงออกนอกหน้าหรือให้ผู้อื่นรับรู้ การวางตัวในสังคม รวมไปถึงมารยาทในการต้อนรับแขกที่มาเยือนที่พิถีพิถัน เพราะในสังคมแบบวิกตอเรียนนั้น การสมาคมต้อนรับแขกแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีรสนิยมของเจ้าบ้านตามแบบฉบับผู้ดี⁴⁵ ดังนั้นผู้หญิงวิกตอเรียนจึงต้องแต่งกาย

⁴¹ ชาคริต ชุ่มวัฒนะ, "ผู้หญิงของผู้ชายสมัยวิกตอเรียน", หน้า 10.

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

⁴³ M.Foucault, The History of Sexuality, Vol.1 :An Introduction (New York : Vintage Books, 1990), p.105.

⁴⁴ สายพิน ศุภทรมงคล และคณะ, "สำรวจทฤษฎีร่างกาย," ใน เผยร่าง-พรางกาย, ปรีดา เฉลิมเผ่า ก้อนันตกุล, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: คบไฟ, 2541), หน้า 36.

⁴⁵ ชาคริต ชุ่มวัฒนะ, "ผู้หญิงของผู้ชายสมัยวิกตอเรียน", หน้า 4.

อย่างงดงามเพื่อต้อนรับแขกที่มาเยือน และรู้จักสร้างบทสนทนาที่น่าสนใจรวมถึงความบันเทิงในรูปแบบต่างๆ เช่น การเล่นเกม การเดินรำ ร้องเพลงหรือเล่นเปียโน⁴⁶

นอกจากนั้นชาวตะวันตกที่ได้รับแนวคิดแบบวิคตอเรียน ยังถือว่าขบวนการจัดการและควบคุมพฤติกรรมทางอารมณ์มิให้แสดงออก การยกย่องและให้เกียรติแก่สตรี การไม่ประพฤติผิดศีลธรรมทางเพศ เป็นเรื่องของชาติที่มีอารยธรรมแล้วเท่านั้น จึงจะสามารถผ่านขบวนการขัดเกลาทางสังคมได้ ในขณะที่ชนชาวป่า (Uncivilization) ที่มีความประพฤติแบบ “ป่าเถื่อน” นั้น ไม่รู้จักวิธีการควบคุมอารมณ์และความประพฤติของตนเน้นการใช้กำลังและความรุนแรงในการแก้ปัญหาที่มีมารยาทที่เลวทรามมิได้รับการอบรม⁴⁷ ในขณะเดียวกันก็สร้างมาตรฐานของความเป็นผู้ดีผ่านขบวนการและมารยาททางสังคมต่างๆ ที่มีแบบแผนและพิธีการ เพื่อปกป้องสถานภาพทางชนชั้นของกลุ่มในสังคม⁴⁸

ด้วยค่านิยมแนวความคิดแบบวิคตอเรียน ที่เน้นถึงการให้ความสำคัญในขบวนการขัดเกลาพฤติกรรมของมนุษย์ โดยเฉพาะพฤติกรรมของผู้หญิงและประเพณีนิยมที่ต้องประพฤติต่อผู้หญิงในทัศนะของมนุษย์ผู้ที่ปราศจาก “ความป่าเถื่อน” ทำให้ชาวตะวันตกที่เดินทางมายังโลกตะวันออกเห็นถึงความสำคัญ และความจำเป็นที่จะต้องเผยแพร่แนวความคิดอันเป็นอารยะดังกล่าว โดยเฉพาะกลุ่มมิชชันนารีที่มองว่าวิถีชีวิตการดำรงอยู่ของคนในโลกตะวันออกเป็นเรื่องของ “ความล้าหลัง” และไม่มี “อารยธรรม”

ดังนั้นเมื่อชาวตะวันตกเดินทางเข้ามาในสังคมไทยและได้พบเห็นสภาพที่สตรีชั้นสูงของไทยถูกเก็บตัวไว้ในบ้านไม่มีโอกาสสมาคมกับบุคคลภายนอก และสตรีชั้นล่างที่มีความประพฤติไม่เหมาะสมในสายตาชาวต่างประเทศในเรื่องการแต่งกาย และการสมาคมกับเพศตรงข้ามจึงมีการบันทึกในเรื่องความแตกต่างทางวัฒนธรรมที่พบเห็นในเชิงตำหนิ เช่น จอห์น ครอว์ฟอร์ด ทูตชาวอังกฤษที่ได้เดินทางเข้ามาเมืองไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย บันทึกและวิจารณ์การแต่งกายของผู้หญิงสยามที่ได้พบเห็นและไม่เรียบร้อยและไม่น่าดู ไม่ปกปิดสิ่งที่ควรจะสงวนไว้ ผู้หญิงไทยไม่นิยมการมีฟันขาว นิยมที่จะยอมสีฟันและปากให้เป็นสีดำยิ่งดำมากก็แปลว่าสวย การเคี้ยวหมากทำให้ฟันดำ การบ้วนน้ำมากเป็นการทำลายความสะอาดของฟันบ้านและตนเอง

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

⁴⁷ สายพิณ ศุภทรมงคล และคณะ, “สำรวจทฤษฎีร่างกาย,” ใน เผยแพร่-พรางกาย, หน้า 41.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.

...ทั้งหมดนี้ นับว่าเป็นการขัดแย้งอย่างรุนแรงกับความ
ประเพณีที่สุภาพและน่านับถือของพวกคริสเตียน...และทำ
ความแปลกประหลาดใจให้แก่เรามาก...⁴⁹

นอกจากนี้เซอร์จอห์น เบาริง ก็ได้บันทึกเรื่องของสตรีชั้นสูงระหว่างการพำนักอยู่ใน
ประเทศสยาม ตอนเดินทางเข้ามาทำสนธิสัญญาเบาริงในปี พ.ศ.2398 ว่าในการเดินทางไป
เยี่ยมขุนนางและเจ้านายระดับสูงที่บ้าน และในการต้อนรับ เขาไม่พบผู้หญิงสยามร่วมต้อนรับ
แขกกับสามีเลย เช่นในราชสำนักของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ ในการต้อนรับ
คณะทูต ก็ไม่พบพระมเหสีออกมาร่วมต้อนรับแขกพระองค์ทรงแนะนำเพียงพระโอรสและพระ
ธิดาองค์โปรดที่แต่งกายแบบตะวันตกให้รู้จักกับคณะทูตเท่านั้น ส่วนพระมเหสีนั้นนั่งเฝ้าอยู่หลัง
บานประตูที่เปิดไว้เพียงครั้งหนึ่ง ไม่ได้ออกมามีส่วนร่วม⁵⁰

ดังนั้นชาวตะวันตกในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ตอนปลาย จึงได้พยายามที่เผยแพร่ทัศนคติ
เกี่ยวกับบทบาทการเข้าสมาคม การแต่งกาย การให้เกียรติยกย่องสตรี ในฐานะเป็นส่วนหนึ่ง
ของการเผยแพร่อารยธรรมที่เหนือกว่าจากตะวันตก โดยเฉพาะกลุ่มมิชชันนารีได้ดำเนินพฤติ
กรรมที่ผู้ชายสยามได้ปล่อยให้ผู้หญิงต้องทำงานหนัก ว่าถือเป็นการกระทำผิดของชายชาว
สยาม⁵¹

จากการศึกษาของ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา พบว่า ชุมชนชาวตะวันตกในกรุงเทพฯ
พยายามเผยแพร่มารยาทสังคมแบบวิคตอเรียนให้เป็นที่ประจักษ์แก่สังคมชนชั้นสูงของสยาม ผู้
ชายชาวตะวันตกในสมัยนั้นจะมีความระมัดระวังเกี่ยวกับมารยาทสังคมในการให้เกียรติสตรี

⁴⁹ จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เอกสารของครอว์ฟอร์ด แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (พระนคร:
โรงพิมพ์การศาสนา, 2515), หน้า 115.

⁵⁰ Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam. Vol 2, (OXFORD
UNIVERSITY PRESS, 1977), p.289.

⁵¹ "16 th Annual Report on the Concerns of the Female Cent Institution", ใน
Carol Dyhouse. Girls Growing up in Late Victorian and Edwardian England, (London:
Routledge & Kelgan Paul, 2524), p.131 อ้างถึงใน สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, สถานภาพทาง
สังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ, หน้า 15.

เพราะถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของอารยธรรมตะวันตกที่เป็นสัญลักษณ์ของสถานะที่สูงของผู้หญิงชาวตะวันตก ในขณะที่ผู้หญิงตะวันตกกระมัดระวังเกี่ยวกับมารยาทการแต่งกายที่ถูกต้องตามกาลเทศะ การต้อนรับแขกและการเยี่ยมเยียนตอบแทนพร้อมกับสามีหรือลำพัง ในขณะที่สังคมสมัยจารีตของไทย ภรรยาและลูกสาวของชนชั้นปกครองไม่มีบทบาทโดยตรงในการต้อนรับแขกแปลกหน้า ทั้งนี้มาจากแนวคิดแบบจารีตที่เห็นว่าเห็นผู้หญิงต้องรักษานวลสงวนตัว⁵²

มิชชันนารีที่มีความใกล้ชิดกับชนชั้นสูงอย่างนายแพทย์บริดเลย์ พยายามเผยแพร่มารยาทสังคมตะวันตกให้กับชนชั้นสูงในราชสำนักของไทย จากบันทึกของหมอบริดเลย์พบว่าเขาและภรรยาได้พยายามที่จะปรากฏตัวพร้อมกันในที่สมาคมเสมอ เช่นเมื่อเข้าเฝ้าพระราชมารดาของเจ้าฟ้ามงกุฎและเจ้าฟ้าจุฑามณี ครั้งนั้นเขาได้ตั้งใจแสดงมารยาทตะวันตกโดยการเดินควงแขนเคียงคู่กับภรรยาในการเข้าเฝ้า ดังความกล่าวว่

...เราถวายนั่งชมลาตามแบบประเพณีอเมริกัน ควงแขนกันและถอยมา ขณะที่พระราชมารดา ข้าราชสำนักและทาสจำนวนมากทั้งหมดเป็นหญิง ลอบมองเราด้วยความอยากรู้อยากเห็นภาพที่สามีและภรรยาเดินเคียงคู่กันและยิ่งกว่านั้นเดินควงแขนกันเป็นภาพที่พวกเขาไม่เคยเห็นและเป็นสิ่งที่แตกต่างไปจากประเพณีของสยามเป็นอย่างมาก...⁵³

พฤติกรรมดังกล่าวของชาวตะวันตกสะท้อนให้เห็น ความคิดที่แตกต่างกันในเรื่องบทบาทการเข้าสมาคมของสตรี ระหว่างสังคมแบบตะวันตกและสังคมแบบตะวันออก ที่มีรูปแบบการดำเนินชีวิตที่ต่างกัน และชาวตะวันตกที่เดินทางมาสู่โลกตะวันออกในช่วงระยะเวลาดังกล่าวมีความตั้งใจที่จะเผยแพร่รูปแบบการดำเนินชีวิตต่าง ๆ ที่พวกเขาคิดว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องให้กับชาวตะวันออกในฐานะชาติที่มีอารยธรรมที่เหนือกว่า

⁵² สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ, หน้า 26.

⁵³ William L. Bradley, Siam Then (California: William Carey Library, 2524), p. 31
อ้างถึงในสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ, หน้า 26.

2.3 บทบาท “การต้อนรับแขกเมือง” ของสตรีไทยสมัยปฏิรูปประเทศ

ความพยายามของชาวตะวันตกในการเผยแพร่ความคิดในเรื่องบทบาทการต้อนรับแขกของสตรีในสังคมสยามนั้น ได้รับการตอบรับจากชนชั้นนำสยามในสมัยเริ่มต้นการปฏิรูปประเทศ ทั้งนี้เพื่อแสดงถึงความเข้าใจ แนวความคิดเรื่องบทบาทการต้อนรับแขกของสตรีแบบสังคมตะวันตกของผู้ชายสยาม ดังนั้นชนชั้นนำจึงเริ่มให้สตรีในราชสำนักออกมามีส่วนร่วมในการต้อนรับแขกระหว่างการจัดพิธีต้อนรับผู้นำและคณะทูตของประเทศตะวันตก ที่เดินทางมาเยือนสยามในพระราชพิธีที่เรียกว่า “การต้อนรับแขกเมือง” ซึ่งสตรีในราชสำนักสยามจะออกมามีส่วนร่วมในงานเลี้ยงต้อนรับชาวต่างประเทศด้วย ซึ่งแต่เดิมในสมัยจารีตจะเป็นหน้าที่ของผู้ชาย “ฝ่ายหน้า” เท่านั้น

2.3.1 บทบาท “การต้อนรับแขกเมือง” ของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การเปลี่ยนแปลงประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก ท่ามกลางกระแสวิพากษ์วิจารณ์ถึงบทบาทและสถานภาพของสตรีไทยที่ถูกมองว่าเป็นเรื่องของความลำลึงทางวัฒนธรรม อาจกล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นชนชั้นนำสยามคนแรกที่เห็นความสำคัญในประเด็นดังกล่าว เพราะในรัชสมัยของพระองค์นั้นได้มีการติดต่อกับชาวต่างประเทศเพิ่มมากขึ้นอีกทั้งโดยส่วนพระองค์เองก็ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องประเพณีการมีเมียหลายคน⁵⁴ ดังนั้นพระองค์จึงทรงมีพระราชประสงค์ให้สตรีในราชสำนักให้มีบทบาทในพื้นที่สาธารณะ ได้พบปะกับคนภายนอกมากยิ่งขึ้น ซึ่งการประพุดิเช่นนี้แตกต่างจากข้อห้ามเดิมและคำสั่งสอนในสมัยจารีตที่ผู้หญิงได้รับการถ่ายทอดสั่งสอนสืบต่อกันมา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มสนับสนุนบทบาทใหม่ของผู้หญิงในการต้อนรับแขกต่างประเทศ โดยโปรดเกล้าฯ ให้ภรรยาของมิชชันนารีชาวอเมริกันผลัดเปลี่ยนกันมาสอนผู้หญิงในราชสำนักเพื่อที่จะสามารถสนทนาภาษาอังกฤษได้⁵⁵ ในระยะแรกมีสตรีในราชสำนักให้ความสนใจในการเรียนภาษาอังกฤษประมาณ 25-30 คน แต่ในระยะต่อมาเมื่อความ

⁵⁴ ดูรายละเอียดในสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ, หน้า 16-25.

⁵⁵ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ, หน้า 28.

ตื่นเต้นหมดไปก็เหลือผู้ที่สนใจศึกษาอยู่เพียงไม่กี่คน และมีการเชิญครูไปยังที่พักรสวนตัวเพื่อฝึกฝนการสอนภาษาอังกฤษเพิ่มเติม⁵⁶

มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการสนับสนุนให้สตรีในราชสำนัก ได้ปรากฏตัวต่อสาธารณชนมากยิ่งขึ้น เซอร์จอห์น เบาริง ได้บันทึกว่าในการเลี้ยงต้อนรับคณะทูตจากประเทศอังกฤษพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแนะนำให้ผู้ทูลรู้จักกับพระราชธิดาสามพระองค์และเจ้าจอมอีกสี่ท่าน⁵⁷

นอกจากนี้ก็ยังมียุทธศาสตร์ปรากฏว่าอย่างน้อยชนชั้นผู้นำหัวก้าวหน้าที่มีความใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีก 2 ท่าน ที่ต้องการที่จะให้ภรรยาของตนมีความรู้ความสามารถและเข้าใจมารยาทวัฒนธรรมแบบตะวันตก เพื่อสามารถออกมาพูดคุยต้อนรับแขกชาวตะวันตก อันเป็นการแสดงความ “ศิวิไลซ์” ได้อย่างหนึ่ง คือ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ได้ว่าจ้างภรรยามิชชันนารีไปสอนผู้หญิงในวังของพระองค์ และหลวงนายสิทธิ (ช่วง บุนนาค) ที่ดำรงตำแหน่งสมุหกลาโหมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เชิญภรรยา มิชชันนารีไปเยี่ยมบ้านเป็นครั้งคราวและในบันทึกของเซอร์จอห์น เบาริงก็เล่าถึงความประหลาดใจไว้เช่นกันว่ามีภรรยาของขุนนางบางคนออกมาปรากฏตัวให้คณะทูตเห็น⁵⁸ นอกจากนี้ก็มีขุนนางท้องถิ่น เช่น เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและภรรยาก็มีความสนใจในขนบธรรมเนียมมารยาทแบบตะวันตกได้เชิญมิชชันนารีและภรรยาไปที่บ้าน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสนใจของชนชั้นนำบางกลุ่มต่อบทบาทในการต้อนรับแขกของสตรี ในขณะที่ชนชั้นนำส่วนใหญ่ที่ยังคงสั่งห้ามไม่ให้ผู้หญิงปรากฏตัวเมื่อมีชาวต่างชาติเดินทางไปเยี่ยมที่บ้าน⁵⁹

อย่างไรก็ตามในปีท้ายๆ ของรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีผู้หญิงบางกลุ่มได้ร่วมในการต้อนรับคณะทูตตะวันตกอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2405 เมื่อลอร์ดจอห์น เฮย์ (Lord John Hay) ทูตอังกฤษได้เข้ามาเยือนกรุงเทพฯ ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้นางแอนนา เลียวโนเวนส์ ฝึกหัดสตรีในราชสำนักบางคน ให้คุ้นเคยกับมารยาท

⁵⁶ George H. Feltus (ed), *Samuel Reynolds House of Siam* (New York: Fleming Revell Company, 2467), p.109 -111 อ้างถึงในสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ, หน้า 28.

⁵⁷ Sir John Bowring, *The Kingdom and People of Siam*. Vol 2, p.39-40.

⁵⁸ Ibid., p. 266.

⁵⁹ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ, หน้า 29.

สังคมแบบตะวันตกรวมทั้งแต่งกายแบบตะวันตกเพื่อทำการต้อนรับคณะทูตกลุ่มนี้ โดยได้โปรดเกล้าฯ ให้ หม่อมเจ้าพรรณราย พระมเหสี ออกรับค่านับอย่างเป็นทางการ⁶⁰ และในปีสุดท้ายของรัชกาล เมื่อทรงเชิญคณะทูตานุทูตตะวันตก มาเป็นสักขีพยานการเกิดสุริยุปราคาในภาคใต้ของสยามตามที่ทรงคำนวณได้ โดยในครั้งนั้นราชสำนักสยามได้เปิดให้นางในปรากฏโฉมอย่างสง่างาม ขณะที่เจ้านายรุ่นเยาว์สนทนากับแขกต่างประเทศด้วยกริยาที่เป็นมิตรและเจนสมาคม⁶¹

โดยสรุปปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เกิดการเปลี่ยนแปลงบางประการ กล่าวคือ ผู้หญิงบางกลุ่มถูกคาดหวังให้แสดงวัฒนธรรมและมารยาทแบบสังคมตะวันตก เพื่อเป็นการผ่อนคลายการวิพากษ์วิจารณ์ของมิชชันนารีตะวันตก และในขณะเดียวกันก็เป็นสัญลักษณ์ซึ่งเป็นรูปธรรมในการแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจในวัฒนธรรมตะวันตกของผู้ชายชาวสยาม แต่บทบาทในการ “รับแขกเมือง” ของสตรีในช่วงแรกนั้น สตรีในราชสำนักมีโอกาสที่จะแสดงบทบาทการต้อนรับแขกเมืองไม่กี่ครั้ง และธรรมเนียมที่จะเปิดโอกาสให้ผู้หญิงออกสู่ “ฝ่ายหน้า” นี้ก็ได้ถูกแพร่กระจายออกสู่สังคมในวงกว้าง และยังมีได้รับการยอมรับจากผู้หญิงในสังคมเท่าใดนัก เพราะขัดกับประเพณีที่สั่งสอนตามแบบสมัยจารีต

2.3.2 บทบาท “การต้อนรับแขกเมือง” ของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงเวลาแห่งการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยทัดเทียมกับอารยประเทศครั้งใหญ่ ด้วยเหตุผลจากสถานการณ์ทางการเมืองที่สยามถูกคุกคามจากจักรวรรดินิยม ประกอบกับการเกิดความคิดที่สังคมจะต้องมีความเจริญก้าวหน้าขึ้น และการขยายตัวทางเศรษฐกิจการค้าที่ทำให้สยามได้เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับตลาดโลกและกรุงเทพฯ กลายเป็นศูนย์กลางการค้าของสยาม พร้อมกับการหลั่งไหลเข้ามาของสินค้าอุปโภคบริโภคจากตะวันตก เกิดการลงทุนในธุรกิจรูปแบบใหม่ๆ ทำให้การปฏิรูปประเทศ ซึ่งหมายรวมถึงการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การเปลี่ยนแนวความคิดในเรื่องคติของรัฐและอำนาจการปกครอง การปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยในเชิงกายภาพ ในขณะเดียวกัน ก็มีการยกเลิกระบบทาสและไพร่ มีการปฏิรูปการศึกษาเพื่อให้ความรู้แก่ประชากรของรัฐในฐานะที่จะเป็น

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

⁶¹ Bangkok Calendar, 2413 อ้างถึงใน สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยสมัยปฏิรูปประเทศ, หน้า 30.

กำลังสำคัญในการสร้างชาติ และนอกจากนี้ยังรวมถึงปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของคนในทางสังคม เพื่อเป็นการสร้างภาพลักษณ์แห่งความเจริญรุ่งเรืองของชาติที่มีวัฒนธรรม อีกด้วย

ทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในช่วงระยะเวลานั้น สยามมีความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างประเทศกับตะวันตกอย่างรวดเร็ว ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสอาณานิคมของตะวันตกในเอเชียและเสด็จประพาสยุโรป มีพระราชวงศ์จากยุโรปและผู้นำรัฐบาลจากหลายประเทศมาเยือนสยาม อาทิเช่น เจ้าชายออกคาร์แห่งสวีเดนเสด็จมาเยือนกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ.2427⁶² แกรนด์ดุ๊ก นิโคลาส มกุฎราชกุมารแห่งรัสเซีย ในปี พ.ศ.2434 ดุ๊กโยฮันอัลแบรทด์แห่งเมืองแมกแลนเบิร์กสวีเดน ในปี พ.ศ.2452

ดังนั้นในการรับเสด็จเจ้านายและตัวแทนจากต่างประเทศ จึงมีพระราชประสงค์ให้สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถเสด็จออกงานมหาสมาคมรับแขกเมืองจากต่างประเทศ ตามแบบสังคมราชสำนักในตะวันตก ซึ่งทรงเห็นแบบอย่างพิธีการต้อนรับจากต่างประเทศ

เช่น ในงานพระราชทานการเลี้ยงอาหารค่ำก็จัดให้มีการเลี้ยงดินเนอร์แบบเบนเดวต* ตามแบบตะวันตก ซึ่งตามธรรมเนียมตะวันตกนั้นจะต้องมีสตรีชั้นสูงมาร่วมงานด้วย แต่ในขณะนั้นมีสตรีชั้นสูงที่มีความรู้ในมารยาททางสังคมตะวันตกจำนวนไม่เพียงพอ อีกทั้งยังไม่นิยมที่จะให้สตรีชั้นสูงที่เป็นพระเจ้าลูกเธอออกมาร่วมงาน จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้คณะครูโรงเรียนกุลสตรีวังหลังของหม่อมโคลล์มาร่วมงานแทน เช่นในงานรับเสด็จแกรนด์ ดุ๊ก นิโคลาส ที่พระราชวังบางปะอินในปี พ.ศ.2434 ซึ่งได้ผลเป็นที่พอพระราชหฤทัย⁶³

นอกจากนี้ยังมีการเริ่มส่งทูตจากสยามไปประจำในประเทศต่างๆ ในยุโรป ดังนั้นสตรีชั้นสูงที่เป็นภรรยาทูตจึงต้องมีความรอบรู้ในเรื่องประเทศตะวันตก เพื่อเป็นตัวแทนของสตรีไทยที่จะแสดงให้เห็นชาวตะวันตกเห็นความมีอารยธรรมของสังคมไทย⁶⁴ ซึ่งสตรีเหล่านี้เมื่อเดินทางไปรับราชการพร้อมกับสามีในต่างประเทศก็จะแต่งกายแบบตะวันตก พูดภาษาอังกฤษ ไว้ผมยาว แต่เมื่อเดินทางกลับเมืองไทยก็จะประพฤติตนตามจารีตของกุลสตรีไทยแบบเดิม ซึ่งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถก็โปรดฯ ให้สตรีซึ่งเป็นภรรยาของทูตเหล่านี้เข้ามารับราชการสนอง

⁶² สุลักษณ์ ศิวรักษ์, ม.จ.หญิงจงจิตรัตนอม ดิศกุล สัมภาษณ์โดย ส.ศิวรักษ์ (พระนคร: เจริญวิทยาการพิมพ์, 2529), หน้า 28-29.

* ภาษาอังกฤษ BANQUET หมายถึง การเลี้ยงใหญ่

⁶³ WATTANA WITTAYA ACADEMY 1874-1994, หน้า 7.

⁶⁴ หม่อมศรีพรหมา กฤดากร, อัตชีวประวัติ (กรุงเทพมหานคร: ศึกษิตสยาม), 2522.

(จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์สำหรับหม่อมศรีพรหมา กฤดากร ณ อยุธยา ต.จ.), หน้า 19.

พระราชเสาวนีย์ และเป็นที่ปรึกษาในการเตรียมงานรับรองแขกชาวต่างประเทศที่เดินทางมาเยือนเมืองไทย เพราะสตรีเหล่านี้มีความรู้ในการสนทนาภาษาอังกฤษและมารยาทการสมาคมแบบตะวันตกได้ดี ตัวอย่างเช่น คุณหญิงอุทัยหรือคุณหญิงมหิบาล ภรรยาพระยามหิบาลบริรักษ์ (สวัสดิ์ ภูมिरัตน์) ซึ่งเป็นอัครราชทูตประจำ ณ กรุงเซนต์ปีเตอส์เบิร์ก ประเทศรัสเซียในปี พ.ศ.2442 คุณหญิงอุทัย เป็นสตรีหัวก้าวหน้าอย่างยิ่งในสมัยนั้นได้รับการศึกษาจากประเทศฝรั่งเศส⁶⁵ พูดภาษาฝรั่งเศสและอังกฤษได้คล่อง มีความสามารถในการจัดงานสมาคมและรู้มารยาทสังคมทางตะวันตกเป็นอย่างดีท่านจึงเป็นที่โปรดปรานของ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เห็นได้จากการต้อนรับเจ้านายต่างประเทศจะโปรดฯให้คุณหญิงอุทัย เข้ามารับราชการใกล้ชิดเสมอ เช่น การรับเสด็จดุ๊กโยฮัน อัลเบรคต์และพระชายาในปี พ.ศ.2452 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้คุณหญิงทำหน้าที่เป็นนางสนองพระโอษฐ์ในการเสด็จออกรับเจ้านายต่างประเทศในการเข้าเฝ้าที่ห้องพระโรง ในครั้งนั้นมีสตรีบริวารศักดิ์ดีทำหน้าที่เป็นนางสนองพระโอษฐ์ 3 ท่านด้วยกันคือ ท่านผู้หญิงเลียม (ภรรยาเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี(เจิม แสงชูโต)) คุณหญิงลิ้นจี่ (ภรรยาพระยาสุรียานุวัฒน์ (เกิด บุนนาค)) และท่านสุดท้ายคือ คุณหญิงอุทัย (ภรรยาพระยามหิบาลบริรักษ์(สวัสดิ์ ภูมिरัตน์)) นอกจากนี้จะทำหน้าที่ของนางสนองพระโอษฐ์ให้กับสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถแล้ว ยังโปรดเกล้าฯ ให้คุณหญิงอุทัยและหลวงจัตตวงค์วิชัย หลวงอภิบาลภูวนารถอยู่ประจำกับเจ้านายต่างประเทศที่เสด็จมาในครั้งนั้นตลอดระยะเวลาที่ประทับอยู่ในเมืองไทย⁶⁶

คุณหญิงตระกูล อมาตยกุล ก็เป็นสตรีอีกท่านหนึ่งที่ทำหน้าที่ล่ามให้กับพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เนื่องจากคุณหญิงมีความรู้ในภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศสเป็นอย่างดี คุณหญิงตระกูล เป็นธิดาของคุณสำอางหรือพระปรีชาภักการกับคุณลมัย เมื่อมารดาเสียชีวิตบิดาได้ทำการสมรสใหม่กับนางสาวแฟนนี่ น็อกซ์ (Fanny Knox) และเนื่องจากความจำเป็นทำให้ครอบครัวของคุณหญิงตระกูลต้องเดินทางออกนอกประเทศ ในขณะที่คุณหญิงมีอายุไม่ถึง 10 ขวบ ทำให้คุณหญิงได้รับการศึกษาในโรงเรียนคอนแวนต์ในประเทศฝรั่งเศสจนถึงอายุ 16 ปี ในปี พ.ศ. 2430 บิดาได้ส่งตัวกลับมาเมืองไทยและญาติได้นำมาถวายให้เป็นข้าหลวงของสมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชินีนาถ พระพันวษาอัยยิกาเจ้า ซึ่งเป็นพระเชษฐภคินีของสมเด็จพระศรีพัชริน

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 137.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 101.

ทราบบรมราชินีนาถ คุณหญิงตระกูลจึงทำหน้าที่เป็นล่ามให้กับพระนางเจ้าทั้งสองดำเนินใน เวลาติดต่อกับชาวต่างประเทศเสมอ⁶⁷

นอกจากบรรดาภรรยาของทูตที่ได้เดินทางไปต่างประเทศและสตรีที่ได้รับการศึกษา จากตะวันตกแล้ว คณะครูและนักเรียนกุลสตรีวังหลังที่สามารถพูดภาษาอังกฤษและมีความรู้ ในมารยาทการเข้าสมาคมแบบตะวันตกได้อย่างถูกต้อง ก็มีส่วนสำคัญในการต้อนรับแขกเมือง ในระยะแรก หลังจากงานรับเสด็จแกรนด์ดุ๊กนิโคลัส ในปี พ.ศ.2434 แล้ว ทำให้เกิดความนิยม ในการเรียนภาษาอังกฤษในบรรดาสตรีชั้นสูงเพื่อการออกมารับแขกชาวต่างประเทศ ดังนั้นบรรดา ข้าราชการ ขุนนาง และคนทาสจึงเริ่มส่งลูกสาวเข้าศึกษาในโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ซึ่งสอนโดย มิชชันนารีเพิ่มมากขึ้น⁶⁸ เพราะในขณะนั้นยังไม่มีโรงเรียนสตรีของไทยที่สอนและฝึกหัดมารยาท สังคมและภาษาอังกฤษในลักษณะดังกล่าว

ด้วยพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่โปรดให้สตรีมี บทบาทร่วมในการสมาคมอย่างชาติตะวันตก ทำให้สตรีชนชั้นสูงในราชสำนักซึ่งเป็นกลุ่มที่ใกล้ชิด พระองค์ได้รับผลกระทบเป็นกลุ่มแรก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินี นาถ ได้รับการคาดหวังให้มีบทบาทในการออกงานมหาสมาคมร่วมกับพระองค์เสมอในฐานะ พระบรมราชินี

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถนั้นแม้ว่าจะไม่ทรงสามารถตรัสหรือทรงพระ อักษรภาษาอังกฤษได้ดีเท่าใดนัก แต่ทรงสามารถอ่านได้ดีโดยโปรดการอ่านหนังสือพิมพ์และ วารสารภาษาอังกฤษเป็นประจำ อีกทั้งยังมีความสนใจในเรื่องราวการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ของ โลกสมัยใหม่⁶⁹ ทำให้พระองค์ทรงมองการณ์ไกลและมีพระราชประสงค์ให้การศึกษาแก่สตรีใน การเตรียมความพร้อมและเป็นความรู้พื้นฐาน เพื่อรองรับความเปลี่ยนแปลงในบทบาทและ

⁶⁷ ลาวัญย์ โชตามระ, ผู้หญิงระดับยอด (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไอเดียนส์ไตร์, 2525), หน้า 116.

⁶⁸ วารุณี ไอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-2475" (วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า171.

⁶⁹ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ, หน้า 71-76.

หน้าที่ของสตรี⁷⁰ จึงมีพระราชดำริในการจัดตั้งโรงเรียนสุนันทาลัยขึ้นเพื่อให้สตรีชั้นสูงได้รับโอกาสทางการศึกษาในการเรียนรู้ภาษาอังกฤษและฝึกสอนมารยาทสังคมแบบตะวันตก⁷¹ ซึ่งก็ได้รับความนิยมนอกจากเจ้านายชั้นสูงเป็นอย่างดี โดยเฉพาะในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีพระราชนิยมในการให้สตรีมีบทบาทในการเข้าสมาคมต้อนรับแขกเมือง

ประเด็นที่น่าสนใจจากเอกสารร่วมสมัยที่ใช้ในการศึกษาพบว่า มีรายชื่อสตรีชนชั้นสูงไม่กี่คนที่มีโอกาสต้อนรับเสด็จเจ้านายจากต่างประเทศ และที่น่าสังเกตอีกประการคือ ในการรับเสด็จเจ้านายจากต่างประเทศและการออกสมาคมนั้นถึงแม้ว่าจะโปรดเกล้าฯ ให้สตรีชั้นสูงออกงานดังกล่าว แต่ผู้ที่มีฐานะสูงจริงนั้นมีเพียงสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีเท่านั้น นอกจากนี้ก็จะเป็นสตรีชั้นสูงที่มีบรรดาศักดิ์เป็นท่านผู้หญิงและหม่อมเจ้าหญิง ซึ่งในช่วงระยะเวลานั้น ชนชั้นหม่อมเจ้าหญิงถือว่าเป็นเจ้านายชั้นล่างสุด โดยพระราชนิยมแล้วไม่ถือเป็น “เจ้า” กล่าวคือ ไม่มีรายชื่ออยู่ในทำเนียบนามราชสกุลวงศ์และในการสนทนาไม่ต้องใช้คำราชาศัพท์⁷² ขณะที่สตรีชั้นสูงในระดับสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าหญิง พระองค์เจ้าหญิง ที่ถือว่าเป็นเจ้าฟ้าชั้นสูงมิได้เข้ามามีส่วนร่วมโดยตรง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าวัฒนธรรมดังกล่าวเป็นสิ่งใหม่ในสังคม การจับมือถือแขนกับเพศตรงข้ามยังเป็นเรื่องใหม่ที่ขัดกับจารีตคำสั่งสอนแบบเดิมทำให้ในช่วงแรกของการติดต่อกับตะวันตก สตรีชนชั้นสูงในระดับบนจึงพอใจที่จะเรียนรู้วิชาการต่างๆ แต่ไม่ปฏิบัติออกหน้า ส่งแต่เพียงข้าหลวงของสำนักตนเป็นผู้ปฏิบัติแทน อาทิเช่น หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุลข้าหลวงของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ หม่อมเจ้าหญิงจงจิตรถนอม ดิศกุลข้าหลวงของสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทนต์มมาลมารศรี ซึ่งเจ้านายฝ่ายในก็ยังคงให้ความช่วยเหลือแก่ข้าหลวงในตำแหน่งตนในการจัดการต้อนรับแขก อาทิเช่น สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์ ได้พระราชทานเครื่องแต่งตัวให้หม่อมเจ้าหญิง

⁷⁰ ยุพภรณ์ แจ้งเจนกิจ, “การศึกษาของสตรีไทย: ศึกษาเฉพาะกรณีของโรงเรียนราชินี (พ.ศ.2447-2503)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), หน้า 43.

⁷¹ ส.ศิริรักษ์, ม.จ.หญิงจงจิตรถนอม ดิศกุล สัมภาษณ์โดย ส.ศิริรักษ์, หน้า 7.

⁷² นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, “ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของการเปลี่ยนระบอบการปกครองสยามระหว่าง พ.ศ.2470-2480” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 30.

จงจิตรถนอมในการแต่งกายรับเสด็จไม่ว่าจะเป็นเสื้อผ้า เครื่องประดับ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ ได้ทรงจัดดอกไม้แบบโบราณมาช่วยในการตกแต่งพระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์ที่เพชรบุรี⁷³

ตัวอย่างกรณีการรับเสด็จดุ๊กโยฮันอัลเบรคท์ในปี พ.ศ. 2452 แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการต้อนรับแขกเมืองอย่างธรรมเนียมการต้อนรับและการสมาคมอย่างในชาติตะวันตกที่ราชสำนักไทยได้จัดขึ้น เพราะในการเสด็จเยือนเมืองไทยของดุ๊กโยฮันอัลเบรคท์ครั้งนั้นมีพระชายาตามเสด็จด้วย จึงเป็นธรรมเนียมที่ต้องมีเจ้านายฝ่ายหญิงร่วมขบวนในการต้อนรับให้สมพระเกียรติ และเป็นการแสดงถึงความมีอารยธรรมและความรุ่งเรืองของราชสำนักสยามให้เจ้านายต่างประเทศได้ประจักษ์

หม่อมเจ้าหญิงจงจิตรถนอม ดิศกุล ซึ่งเป็นสตรีชั้นสูงท่านหนึ่งที่ได้รับการศึกษาและการฝึกหัดมารยาทในการต้อนรับแขกจากโรงเรียนสุนันทาลัยในระยะแรก และมีโอกาสเข้าร่วมในการรับเสด็จเจ้านายจากต่างประเทศหลายครั้ง เล่าถึงการรับเสด็จดุ๊กโยฮันอัลเบรคท์ในปี พ.ศ.2452⁷⁴ ไว้ว่าในการพระราชทานงานเลี้ยง ณ พระที่นั่งอัมพรสถานนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์เข้าร่วมโต๊ะเสวยในคืนวันนั้นด้วย ซึ่งเจ้านายที่เข้าร่วมในการเลี้ยงรับรองนั้นเป็นเจ้านายองค์สำคัญๆ ที่มีหน้าที่ในการติดต่อกับต่างประเทศทั้งสิ้น เจ้านายที่เสด็จในคืนวันนั้นต้องพาพระชายามาร่วมงานด้วย หากไม่มีพระชายาก็พาพระธิดามาร่วมงานแทน เจ้านายองค์สำคัญได้แก่ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์วรพินิต และหม่อมเจ้าหญิงประสงค์สม พระชายา สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทววงศ์วโรปการกับหม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภาธิดา พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงดำรงราชานุภาพกับหม่อมเจ้าหญิงจงจิตรถนอมธิดาในนางพระราชพิธีโปรดให้มีการเลี้ยงดินเนอร์แบบแบ่งเขตตามแบบยุโรป ดังนั้นสตรีที่ร่วมงานจึงต้องมีความรู้ทางภาษาอังกฤษมารยาททางสังคมแบบตะวันตกเป็นอย่างดี ในการครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินแนะนำให้ดุ๊กและดัชเชสเสด็จกับพระบรมวงศานุวงศ์ด้วยพระองค์เอง และพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าต้องจุมพิตพระหัตถ์ดัชเชสส์ ทุกพระองค์ ตอนเช้าที่เสวยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจุมพิตพระกรดัชเชสส์ ดุ๊กโยฮันอัลเบรคท์ทรงจุมพิตพระกรสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์ทรงจุมพิตหม่อมเจ้าหญิงประสงค์สม สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุน

⁷³ ส.ศิริรักษ์, ม.จ.หญิงจงจิตรถนอม ดิศกุล สัมภาษณ์โดย ส.ศิริรักษ์, หน้า 108.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.

นครสวรรค์วีรพินิตทรงจูงหม่อมเจ้าหญิงจงจิตรถนอม ตามแบบธรรมเนียมในราชสำนักตะวันตกซึ่งในครั้งนั้นมีเจ้าหญิงไทยเพียงสามคนเท่านั้นที่ร่วมงาน

ในการรับเสด็จเจ้านายต่างประเทศ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงเป็นผู้นำสตรีชั้นสูง ให้มีบทบาทในการต้อนรับเสด็จเจ้านายต่างประเทศ เช่นเสด็จพระราชดำเนินพาเจ้านายต่างประเทศทอดพระเนตรงานวัดเบญจมบพิตร ทอดพระเนตรละครหลวงนฤมิตรของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ที่โรงละครปรีดาลัย ซึ่งในงานนี้มีพระบรมราชานุญาตให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการและราชทูตตัวแทนจากต่างประเทศทั้งครอบครัวได้รับเชิญไปดูด้วย นอกจากนั้นทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เจ้านายที่เกี่ยวข้องกับการต่างประเทศจัดงานเลี้ยงพระราชทานแก่อังกฤษและดัชเชสส์ด้วย อาทิ สมเด็จพระกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ได้จัดการต้อนรับเสด็จที่กระทรวงการต่างประเทศ ในงานนี้ทรงจัดให้มีการเดินรำซึ่งถือว่าเป็นของใหม่ในสังคมไทย ซึ่งเริ่มมีหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จนิวัติพระนคร ส่วนสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้จัดการต้อนรับเสด็จที่วังวรดิศและพาเสด็จประพาสเมืองเพชรบุรี ในการครั้งนี้หม่อมเจ้าหญิงจงจิตรถนอมได้ทำหน้าที่เป็นผู้ถวายการต้อนรับ

...ข้าพเจ้าและหญิงพูนพิศมัย พระองค์เจ้าจรรยาศักดิ์กฤดากร สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงจัดข้าหลวงส่งไปด้วย 4 คน นายนากเป็นผู้ใหญ่ควบคุมไปเพื่อทำหน้าที่จัดห้องบรรทมตุ๊กและดัชเชสส์ ส่วนพระองค์เจ้าจรรยาศักดิ์ฯ ทรงดูแลอาหารฝรั่งเลี้ยงเจ้า ข้าพเจ้าต้องดูแลจัดดอกไม้โต๊ะและทำดอกไม้เป็นบุหงาถวายดัชเชสส์ทุกวันระหว่างที่อยู่เมืองเพชรบุรี ข้าพเจ้าได้อาศัยคนข้าหลวงของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ 4 คนช่วยในการจัดทำดอกไม้...ข้าพเจ้าต้องพบตุ๊กและดัชเชสส์ทุกวันเวลาเสวยกลางวัน...⁷⁵

นอกจากจะเป็นผู้ต้อนรับที่เมืองเพชรบุรีแล้วในการเสด็จพระราชวังบางปะอิน ม.จ.หญิงจงจิตรถนอม ก็ได้รับพระบรมราชานุญาตให้เข้าร่วมในขบวนเสด็จด้วยทั้งนี้เพราะว่า ม.จ.จงจิตรถนอม ทรงพูดภาษาอังกฤษได้ดีและถูกต้อง

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า98-115.

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาลายพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีถึง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉันทประภา กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี ทำให้ทราบว่าในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปิดโอกาสให้สตรีชั้นสูงได้ร่วมออกงานหลายครั้ง เช่นในงานออกธรรมาภิบาลวัดเบญจมบพิตร ที่มีหมายกำหนดการให้เจ้านายฝ่ายในออกไปเที่ยวงานได้ในวันที่ 23 มกราคม ร.ศ.128⁷⁶ การอนุญาตให้สตรีชั้นสูงออกมาร่วมงานขึ้นพระตำหนักของบรรดาพระเจ้าลูกยาเธอภายนอกพระราชวังได้ แต่ต้องมีการกั้นม่านและมีท้าวนางฝ่ายในติดตามมาดูแลและให้มีโยนจำไปกำกับที่นั่น⁷⁷ แต่หากมีส่วนเกี่ยวข้องกับเจ้านายฝ่ายหน้าก็จะไม่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ออกไป เช่น ในวันที่ 14 มีนาคม ร.ศ.126 ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าฉันทประภา ว่า

...เวลาค่ำมีเสียงโตะเจ้านายข้างหน้า ไม่มีการเกี่ยวข้องแก่ข้าง
ใน ไม่ต้องออกที่เรือน ไปดูครอย่างฝรั่งเวลายามหนึ่งที
เดียว...⁷⁸

ส่วนในการรับเสด็จเจ้านายจากต่างประเทศแม้ว่าจะไม่สนับสนุนพระเจ้าลูกเธอให้ออกงานสมาคมต้อนรับฝรั่งอย่างเป็นทางการ แต่ก็ทรงต้องการให้เจ้านายต่างประเทศเห็นถึงสถานภาพของสตรีชั้นสูงในสังคมไทยที่สามารถออกงานสมาคมได้ เห็นได้จากในงานการต้อนรับเสด็จดยุกโยฮัน อัลเบรคท์ ซึ่งมีหมายกำหนดการชมงานวัดเบญจมบพิตร ซึ่งบังเอิญตรงกับวันที่เจ้านายฝ่ายในจะออกมาเที่ยวเช่นกัน พระองค์เจ้าฉันทประภา“เสด็จอธิบดี”ผู้ดูแลฝ่ายในจึงขอเปลี่ยนวันที่เจ้านายฝ่ายในจะออกไปเที่ยว แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทักหวังว่า วันที่เจ้านายฝรั่งเสด็จนั้นเป็นการดีไม่ต้องเปลี่ยนวัน เพราะ

...ใครๆเขามีอื่นมาดูกัน จะไม่ได้พากันมาด้อมมอง...ไม่ได้
ต้องห้ามต้องปรามไม่ใช่ว่าฝรั่งเห็นผู้หญิงไม่ได้ ใครๆดูเจ้า

⁷⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเรื่องของเสด็จอธิบดีฝ่ายใน, หน้า 67.

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 49-50.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

**ฝรั่งได้ทั้งเมือง แต่ห้ามไม่ให้ชาววังดู ดูได้ไม่ห้ามแต่ต้องดูให้
เป็น อย่าให้ยุ่มย่ามเป็นแล้วกัน...⁷⁹**

และได้มีพระราชหัตถเลขากำชับให้พระองค์เจ้านาภพระประภา ตรวจเครื่องแต่งกายของสตรีที่จะออกไปนอกวังให้ถูกต้องเรียบร้อย⁸⁰

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า บทบาทการต้อนรับแขกเมืองของสตรีไทยที่เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยจารัตจนถึงสมัยปฏิรูปประเทศนั้น มาจากการที่ชนชั้นสูงเป็นผู้กำหนดบทบาทดังกล่าวและการกำหนดบทบาทดังกล่าวขึ้นอยู่กับทัศนคติของผู้นำในแต่ละช่วงเวลา และในสมัยปฏิรูปประเทศนั้น ชนชั้นสูงต้องการให้บทบาทการต้อนรับแขกเมืองของสตรี เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างภาพลักษณ์แห่งความเจริญรุ่งเรืองของชาติและความทันสมัยทัดเทียมอารยประเทศ เพราะในช่วงระยะเวลานี้สยามประเทศถูกภัยคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยม และถูกชาติตะวันตกวิพากษ์วิจารณ์ในประเด็นเรื่องของสถานภาพของสตรี ดังนั้นในการต่อสู้กับภัยคุกคามจากนอกประเทศ นอกจากปฏิรูปการเมือง การปกครอง การศาล เศรษฐกิจแล้ว ชนชั้นนำสยามยังพยายามที่จะสร้างภาพแห่งความรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมของชาติด้วย จึงนำบทบาทการต้อนรับแขกเมืองมาให้สตรีชั้นสูงที่มีความใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ เป็นตัวแทนของสตรีชาวสยามในการปฏิบัติและติดต่อกับชาวต่างประเทศ ทั้งนี้เพราะบทบาทดังกล่าวเป็นการเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว เมื่อมีชาวต่างประเทศมาเยือนราชสำนักเท่านั้น มิได้เผยแพร่กระจายให้ปฏิบัติในวงกว้างของสังคม

จากการริเริ่มบทบาทการเข้าสมาคมของสตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเวลาแห่งการปฏิรูปประเทศ ทำให้แนวคิด การเข้าสมาคมของสตรีเริ่มก่อตัวขึ้นในสังคม และบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป จำนวนนักเรียนนอกที่รู้จักและได้รับอิทธิพลจากการศึกษาในต่างประเทศที่เพิ่มขึ้น ทำให้ในรัชสมัยต่อมา แนวคิดดังกล่าวได้รับการตอบสนองและได้รับการยอมรับจากคนในสังคมมากขึ้น โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะนำแนวคิดเรื่องการเข้าสมาคมของสตรีมาปฏิบัติใช้ในสังคม เพราะทรงถือว่าเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความทันสมัย ความเจริญของชาติ ซึ่งแนวพระราชดำริดังกล่าวสอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มนักเรียนนอกที่มีความคุ้นเคยกับรูปแบบการดำเนินชีวิตแบบตะวันตก รวมถึงคนกลุ่มต่างๆ ในสังคมได้นำไปปฏิบัติอย่างกว้างขวาง ซึ่งจะได้กล่าวในบทต่อไป

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 67.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.